

Integralna teorija prihodnosti Evropske unije

Matej Avbelj¹

Spoštovani člani habilitacijske komisije, dragi gostje, kolegice in kolegi, spoštovani prijatelji, družinski člani in draga soproga. Hvala lepa, da ste me v tako velikem številu počastili s svojim obiskom na ta prelep poletni dan. Dovolite mi, da to nastopno predavanje v naziv rednega profesorja za evropsko pravo na Novi univerzi začnem z dvema opombama pod črto. Prva služi opredelitvi habilitacijskega področja, druga pa razkritju mojih temeljnih filozofskih predpostavk.

Prva fusnota: če bo senat Nove univerze, tako sklenil, bom do nadaljnjega nosil breme akademskega naziva profesor za evropsko pravo. Toda kaj pa evropsko pravo pravzaprav je? Biti profesor za evropsko pravo gotovo ne pomeni, da tak posameznik pozna ali bo poznal vse pravo in vse pravne sisteme, ki veljajo na evropskem kontinentu. Pomeni pa, da niti nacionalnega prava ne moreš več poznati, razumeti in prakticirati, ne da bi poznal in razumel širši evropski pravni sistem. Evropsko pravo tako sam pojmem kot pravo, ki je najmanj vsota treh pravnih sistemov, ki napolnjujejo in urejajo evropski ustavnopravni prostor. Gre za ustavno pravo posameznih evropskih držav (v našem konkretnem primeru za ustavno pravo Republike Slovenije); za pravo Sveta Evrope ter pravo Evropske unije. Ti pravni redi obstajajo vsak zase kot avtonomni pravni sistemi, katerih delovanje in vsebine pa ni mogoče poznati brez poznavanja njihove medsebojne interakcije, kakor tudi v smislu evropske pravne celote, ki jo tvorijo. To je torej evropsko pravo, katerega ime naj bi nosil moj profesorski naziv.

Druga fusnota: ničesar, kar sem v svojem akademskem delu počel doslej, in kar bom počel v nadaljevanju, ni mogoče razume-

¹ Pričujoče besedilo je vsebina nastopnega predavanja dr. Mateja Avblja v naziv rednega profesorja na Novi univerzi v Ljubljani, dne 11.7. 2019. Besedilo je ohranjeno v izvirni narativni obliki. Dr. Avbelj je bil v naziv rednega profesorja za evropsko pravo izvoljen 22.7. 2019.

ti brez poznavanja pravno-filozofskega okvira, na katerega prisezam. Ta integralno črpa iz spoznanj modernizma in post-modernizma; komunitarizma in kozmopolitanstva, podčrtanega z idejo svobode in pluralizma. Pri svojem akademskem delu tako izhajam iz teoretičnih izhodišč družbenega konstruktivizma; iz predpostavke, da so ideje pomembne; da smo ljudje ustvarjalci ne le svojih lastnih usod, temveč tudi družbenih svetov, v katerih živimo. Da to počnemo, sledeč svojim najboljšim vizijam/predstavam o teh svetovih, in da skušamo s svojim udejstvovanjem v najboljši dialoški maniri s kar se da prepričljivimi argumenti pritegniti tudi druge. To počnemo vsi. Tisti, ki zasedamo kakršenkoli institucionalni položaj, vključno z akademskim, pa smo to tudi dolžni početi. Iz vsega tega izhaja, da v družbenem svetu ni avtoritet, ki si zaslužijo objektivno spoštovanje samo na sebi; temveč so vse avtoritete, vse institucije ves čas in nenehno na prepihu zagotavljanja svoje lastne, prepričljive legitimnosti. Če je nimajo, se takšni avtoriteti več ne sledi, njene institucije pa počasi odmrejo.

Takšno gledanje pa ne pomeni, da sem relativist. Družbeni svet okoli nas je še kako objektivni, še kako obstaja in je zelo težko spremenljiv, na podlagi svoje pretekle institucionalizacije je okvir, ki omejuje spremembe. Tudi na bolje, v smeri napredka, kar je, to si dovolim reči, še posebej vidno prav v Sloveniji. In prav tako, ter s tem zadnjim sklenem ta svoj filozofski uvod, vztrajanje pri odsotnosti tozemskih objektivnih avtoritet, ne pomeni priseganja na relativizem. Sam verjamem, in to je moj monistični vrednostni temelj, da obstaja ena resnica, en pravilen odgovor na zastavljeno vprašanje. Toda hkrati tudi vem, da nihče izmed nas, niti najboljši, nimajo dostopa do, kaj šele monopola nad resnico in pravilnimi odgovori. Zato nam to spoznanje nalaga nenehno etično in intelektualno skepso do samega sebe, v svoje argumente in stališča, ob hkratnem prizadevanju približati se s svojim epistemološkim aparatom, kolikor najbolj znamo, resnici in pravilnemu odgovoru; in o tem skozi dialog med enakopravnimi in spoštuječimi se prepričati tudi druge. Srž naše zahodne civilizacije je enakopravna svoboda vsakega posameznika, zaradi njegove temeljne, nedotakljive vrednosti enakega človekovega dostojanstva. To je tisti vrednostni temelj, na katerem se napaja moja življenjska filozofija na splošno, in posebej tista, ki jo udejanjam kot profesor prava.

Sedaj pa k stvari sami, zaradi katere smo se danes tukaj zbrali. Želel bi vam predstaviti intelektualne zametke ideje o integralni

teoriji prihodnosti Evropske unije. To je tematika, s katero se intelektualno bavim že vse od leta 2003, od svojega magistrskega študija na NYU v New Yorku, prek doktorskega študija na EUI v Firencah, in zadnjih deset let tu, na institucijah Nove univerze. Aktivno raziskovanje te tematike pa se bo nadaljevalo tudi v prihodnosti. Prvič zato, ker je Nova univerza kot intelektualni locus Ljubljanske pobude, izpod peresa Petra Jambreka, naravni prostor za tovrstno raziskovanje. Drugič pa zato, ker je Agencija Republike Slovenije za raziskave in razvoj projekt, ki nosi isti naslov kot moje današnje nastopno predavanje, izbrala med tiste temeljne raziskovalne projekte, ki jih bo financirala v naslednjih treh letih. To nastopno predavanje zato lahko razumemo tudi kot formalni začetek raziskovanja na tem projektu, pri katerem bo sicer sodelovala široka, interdisciplinarno zasnovana raziskovalna skupina.

Predstavitev integralne teorije prihodnosti EU se sestoji iz štirih korakov. Najprej bom predstavil njena znanstvena izhodišča. Temu bo sledila osvetlitev problema in raziskovalnega vprašanja. Nadaljevali bomo s prikazom temeljnih hipotez. Sklenil pa bom s predstavitvijo pričakovanih izvirnih znanstvenih ciljev teorije.

V pripravi na sklenitev Pogodbe o ustavi za Evropo (PUE) v začetku 2000-ih let so teoretične razprave na temo temeljev, preteklosti, sedanjosti in neposredne prihodnosti EU dosegle svoj vrhunec. Tekma različnih teorij je bila na višku in zdelo se je, da bo prevladal ustavni pristop, tako v teoriji kot v praksi. Vendar pa so s propadom PUE sčasoma usahnile tudi sholastične teoretične ambicije v EU. Po letu 2008 so jih nadomestile doktrinarne analize in policy odzivi na izzive številnih kriz v EU. Čeprav je bilo pravno raziskovanje v EU vselej podvrženo odzivanju na konkretne dogodke, se je po letu 2008 ta njegov partikularni značaj še zaostрил, saj sta se številčnost in intenzivnost dogodkov tako zelo zgostila, da so se pravne razprave, hočeš nočeš, zreducirale na parcialne odzive na konkretne probleme, medtem ko je bilo za meta- in holistični razmislek vse manj časa, pa tudi prostora.

Danes, v tem neizbežno zgolj začasno ustaljenem obdobju, na videz brez resnih kriz v EU, je napočil čas za ponoven zagon tega teoretičnega raziskovanja, za poglobitev razprav iz leta 2005 ter njihovo prilagoditev današnjim izzivom. Na sholastičnem področju, ki ga poznamo pod imenom ustavna teorija evropske integracije, moramo zato razviti tisto, kar EU v teoriji, posledično pa tudi

v praksi najbolj primanjkuje: integralno teorijo prihodnjega ustavnega ustroja EU. Integralno v smislu, da v svoj teoretični okvir zajema vse temeljne dimenzije delovanja EU: filozofsko-etično dimenzijo; institucionalno dimenzijo; dimenzijo demokracije, vladavine prava in varovanja človekovih pravic; ekonomsko dimenzijo ter dimenzijo skupne varnostne in obrambne politike. S povezovanjem, torej z integracijo, vseh teh aspektov v eno samo teorijo zagotovimo njen integralni značaj.

Nekdo bi lahko dejal, zakaj pa sploh potrebujemo (novo) teorijo? En del odgovora se skriva v dejstvu, da je EU v eksistenčni krizi. Drugi del pa v družbenem konstruktivizmu, na katerega pri-segam.

Gospodarska rast je v zadnjih letih sicer ustvarila iluzijo dimne zaves, za katero pa se skriva empirično dejstvo eksistenčne krize. Ta je posledica desetletne spirale kriz, v kateri se je ena kriza, ne da bi zanjo našli rešitev, prelivala v drugo. Tako je omenjena ustavna kriza iz leta 2005 vodila v politično krizo. Še preden so bile najdene rešitve zanjo, pravzaprav kar sredi nje, je že izbruhnila finančna kriza. Ta je bila resda uvožena iz ZDA, vendar se je hitro udomačila tudi v EU in, zahvaljujoč za to ustreznim pogojem, kmalu razvila tudi svoj evropski avtohtoni značaj. Poskusi reševanja tako nastale ekonomske krize so vodili v novo politično krizo. Ta je v neredkih državah članicah EU porodila nov avtoritarni, populistični politični razred, izpod peresa katerega se je kmalu razvila kriza vladavine prava in demokracije. Izbruh humanitarne krize, ki se je zrcalila v nezmožnosti EU in njenih držav članic, da bi najprej nadzorovale in nato upravljale zares izjemne migrantske tokove je še dodatno prispeval k razvoju populizma in poglobil politično krizo. Teroristični napadi, ki so jih obenem izvedli islamski skrajneži v nekaterih državah članicah EU, so krizo začinili še z varnostno dimenzijo in okrepili vtis, da je naš način življenja ogrožen v samem temelju. Nenazadnje, pod vplivom cele verige opisanih kriz je večina Britancev glasovala še za izstop Združenega kraljestva iz EU. Projekt evropske integracije se tako prvič v svoji zgodovini sooča tudi z dezintegracijo.

Vse to priča o tem, da se je EU znašla v težkih časih. Sami gradniki integracije: njene temeljne vrednote, politična stabilnost, vzajemno zaupanje in privrženost ideji združevanja, ekonomski temelji, ter slednjič, in nikakor ne najmanj pomembno, varnost, so se znašli pod udarom. V teh okoliščinah, ko so izgledi za razvoj

EU vse prej kot gotovi, si moramo zastaviti naslednje raziskovalno vprašanje: Kakšna je prihodnost Evropske unije in kako jo lahko uresničimo?

Toda, če si zastavimo takšno vprašanje, si je dobro priklicati v spomin rek, ki ga številni pripisujejo danskemu fiziku Nielsu Bohru (čepprav menda ni njegov): »Težko je napovedovati karkoli, še posebej pa prihodnost.« Brez skrbi. Razlogov za (intelektualni) preplah ni. Namen integralne teorije prihodnosti EU ni napovedovati prihodnosti. Ne gre za nek astrološki poskus. Njen namen je vplivati na to prihodnost, sledeč tistemu družbenemu konstruktivizmu, ki sem ga predstavil v uvodu. Namreč, karkoli bodo že počeli evropski voditelji, drugi odločevalci ter nenazadnje ljudstvo samo; katerikoli politični koraki bodo že storjeni, vsi ti ukrepi, če želimo, da bodo učinkoviti, bodo morali temeljiti na dobro informirani, koherentni, prepričljivi in tako tudi vzdržni ter izvedljivi teoretični osnovi. Kajti, kot je nekeje zapisal Charles Taylor, družbene prakse so utemeljene na teorijah, družbene teorije pa težijo k temu, da bi postale družbena praksa.

Zasledovana integralna teorija prihodnosti EU ima teoretični in aplikativni del. Teoretični del je zgrajen na dveh temeljnih hipotezah. Prva hipoteza se glasi: obstajajo tri različne vizije prihodnosti EU: vizija *statusa quo*; vizija *statusa quo ante* in reformna vizija. Vsaka od teh vizij je utemeljena v različni teoriji iz ozadja o naravi EU. Vizija *statusa quo* bazira na supranacionalni *sui generis* teoriji EU. Vizija *statusa quo ante* se napaja iz mednarodnopravne teorije EU. Reformna vizija pa temelji na ustavni teoriji EU. Druga hipoteza pa zatrjuje, da je reformna vizija EU, utemeljena na pluralistični ustavni teoriji evropske integracije, tista, ki ima jasne opisne, razlagalne in normative prednosti pred drugima alternativnima vizijama EU in njunima teorijama.

V aplikativnem delu teorije je njen namen oblikovati ustavni okvir za politično skupnost Evropske unije (polity), zasnovano na pluralni ustavni način, ter na tej podlagi razviti politični zavesti v širšem smislu, ki bo lahko generirala družbeno demokratično podporo za institucionalne rešitve, ki so potrebne za uspešen odgovor na sodobne, in še bolj, prihodnje izzive delovanja EU ter njene celokupne vzdržnosti. V zaključku se torej od te teorije pričakuje, da bo ponudila konkretne predloge reform ustavnega, institucionalnega, ekonomskega in varnostno/obrambnega ustroja evropske integracije. Vzdržnost te strukture pa prav tako zahteva

razvoj narativa, javnega etosa za Evropo, v katerega bo tako zasnovano ustavno strukturo mogoče umestiti.

V razvoj integralne teorije prihodnosti Evropske unije polagam upanje, da bo poglobila, naprej razvila in prilagodila novim praktičnim izzivom obstoječa dognanja klasične ustavne teorije EU, ki je svoj vrh dosegla v letih do 2005. Na ta način bo področje EU študij lahko dobilo nov zagon, za nove teoretične razprave, ki bodo, kot poprej, lahko imele velik vpliv ne samo v akademskih, ampak tudi političnih krogih, ter slednjič v sami praksi. Razvoj integralne ustavne teorije prihodnosti EU je tako sam po sebi izjemno ambiciozen načrt, toda pričakovani rezultati se raztezajo še dlje.

Najbolj izviren del te teorije tiči v predpostavki, ki v nasprotju s prevladujočim pristopom zagovarja stališče, da EU zahteva ustavno obliko, s pomočjo katere bi se premaknila onkraj sedanjega hibridnega, dvournega *sui generis* značaja, ki se je izkazal kot nezmožen za mobilizacijo politične domišljije, kaj šele politične in državljanske podpore državljanov EU. Prevladujoča negativna *sui generis* definicija značaja EU, za katero je značilno vztrajanje, da EU ni niti država niti mednarodna organizacija, se mora umakniti pozitivni opredelitvi EU. Ta mora jasno pojasniti, kaj EU je, oz. kaj naj bi postala, namesto da še naprej poudarjamo, kaj naj ne bi bila. Z drugimi besedami, tisto, kar EU potrebuje v strukturnem ustavnem pomenu je ustavna oblika, struktura z identiteto, ustavni okvir, torej nova '*strojna oprema*', na podlagi katere bi EU lahko vzdržno delovala kot ekonomska, varnostna, obrambna in politična unija. Ta strojna oprema bi, seveda, morala biti opremljena tudi s '*programsko opremo*', ki bi zagotavljala njeno delovanje.

Zato, na kratko, je temeljni izvirni prispevek te teorije pričakovati v razvoju nove, seveda vseskozi v prenesenem smislu, strojne in programske opreme za delovanje EU, kakor tudi v vzpostavitvi pogojev za proces, ki bo privedel do njiju. Tridimenzionalno izvirno normativno stališče, na katerem temelji ta teorija, je zato naslednje. Prvič, EU mora začeti nov ustavni proces. Drugič, na tej osnovi se mora EU vzpostaviti kot zveza – posebna federalna ustavna oblika, ki zaseda vmesno ustavno polje med federalno država in konfederacijo. Tretjič, ta ustavna oblika bo lahko delovala le, če bo sledila normativnim smernicam pluralizma. Ali še drugače, sprožitev ustavnega procesa je akt ustanovitve. Zveza je ustavna oblika, torej strojna oprema, ki bo izšla iz ustavnega procesa. Normativni duh pluralizma pa je, tretjič, tista programska oprema,

ki bo zagotovila učinkovito in, vsaj upati je tako, tudi vzdržno delovanje ter obstoj Unije.

Spoštovani in spoštovane, to so intelektualni zametki nove integralne teorije o prihodnosti EU. Vem, vse povedano odpira mnogo več vprašanj, kot ponuja odgovorov. Toda, kot so me naučili na drugi strani Atlantika, včasih je bolj pomembno zastaviti pravo vprašanje, kot ponuditi dober odgovor. Stališča o tem bodo sicer vselej različna. Eno pa je gotovo. Kot je zapisal ameriški ustavni pravnik, Alexander Bickel, parafraziram, na napačno zastavljeno vprašanje, ni mogoče ponuditi pravega odgovora. Prepričan sem, da integralna teorija prihodnosti EU nedvomno zastavlja vprašanja, ki so pomembna in aktualna ter v tem smislu prava. Kot taka se ta teorija ponuja kot platforma za številne zanimive odgovore. Če bodo ti tudi prepričljivi, pa bodo pokazale naše razprave na tem in drugih forumih v letih, ki bodo sledila. Za danes pa je to vse. Hvala za vašo pozornost.

